

«ВОПИЮЩІЄ БЕЗОБРАЗІЄ»: ПОЗБАВЛЕННЯ ПЕНСІЇ ОНУКИ О.С. ПУШКІНА

Родовід Олександра Сергійовича Пушкіна достатньо висвітлений його біографами, літературознавцями, істориками культури. Кожен з дітей поета, яких він ніжно називав — «Машка», «Сашка», «Гришка», прожили у два рази довше від їх геніального батька, а донька Марія померла у 1919 р., ставши свідком краху Російської імперії¹. Онуків дочекалася дружина поета Наталія Гончарова, тому що її син Олександр Олександрович мав власних дітей — Наталію, Софію, Марію, Олександра, з яких Софія померла у 1861 р., Наталія у 1912 р., Олександр у 1916 р.²

Російські революції, смерть Миколи II, Першу світову і громадянську війни, ліквідацію станових привілеїв і поміщицьких маєтностей, неп, голодомор і репресії пережила Марія Олександрівна Бикова. Онука Пушкіна народилася 5 липня 1862 р., яка одружилася у 1881 р. з племінником М.В. Гоголя — М.В. Биковим³. Не лише причетність до геніального оточення, але і «подвійне» дворянське походження нагадували їй про себе упродовж життя. Свого першого сина подружжя Бикових назвали Олександром, а загалом народили десятеро дітей. За соціальним походженням вони належали до дворян, хоч і дрібнопомісних, але не уникли націоналізації земельної власності. Станові ознаки були ліквідовані декретом РНК РСФРР 24 листопада 1917 р. «Про скасування станів і цивільних чинів», тому чимало «колишніх поміщиків» залишили революційну Росію, а їх ідейна та активна частина стала до лав білої гвардії, захищаючи зі зброєю у руках маєтки, власність і власну гідність.

До категорії «колишніх» потрапили тоді не лише дворяни, а також заможні селяни-землевласники, священники, купецтво, проти яких було спрямовано вістря червоного терору, реквізуючи коштовності, матеріальні цінності, маєтки, особняки у містах. Колишні дворяни, які перейшли на службу більшовикам, особливо на військові посади до Червоної армії, отримали від нових господарів тимчасову індульгенцію — право проживання рідних у родових маєтках. Соціальна адаптація дворян, які залишились на батьківщині, виявилася дуже складною, тому що їх переслідувало політично-ідеологічне тавро — «колишні люди», «відщепки старого світу», «соціально чужий елемент» тощо. Ліквідація становості, але збереження в анкетах розділу про «соціальне походження» і «соціальний стан», не полишали їхнього минуло, надзвичайно ускладнювало інтегрування у нове суспільне середовище. Усі громадяни, навіть і колишні піддані Російської імперії, ставали «трудящими», однак класовий принцип більшовицької ідеології розмежовував їх на пролетарську верству і «колишніх».

23 вересня 1919 р. радянський уряд вимагав обов'язкову реєстрацію колишніх поміщиків, «капіталістів» та осіб, які займали до 1917 р. «відповідальні посади»⁴.

Дворянка за походженням М.О. Бикова, враховуючи її ушлявлений родовід, отримала від більшовиків своєрідну охоронну грамоту, тобто помістя Гоголевих на Полтавщині. Вона жила у маєтку єдиної сестри М. Гоголя — Ганни Василівни, сином якої був М.В. Биков. Садиба знаходилася у Полтаві на Кединському проспекті, яка за постановою президії ВУЦВК'у була передана їй у пожиттєве користування. На початку 1930-х рр. Марія Олександрівна передала маєток для облаштування студентського гуртожитку Полтавського сільськогосподарського будівельного інституту, залишивши для себе та своїх дітей лише три кімнати. У 1933 р. вона подарувала Полтавському державному музею золотий годинник О.С. Пушкіна, а не здала його до торгсину в обмін на хліб, а також портрети М. Гоголя, його авторські замальовки до «Мертвих душ» та інші сімейні реліквії. Лояльне ставлення до радянської влади родини Бикових, а з іншого боку прагнення більшовиків скористатися почесним родовим статусом, адже Марія була тоді єдиною живою онукою самого Пушкіна, оберігали її та дітей від ідеологічного переслідування. Вона отримала від радянського уряду звання і ставку персонального пенсіонера, однак «колишне» соціальне походження не сподобалося чиновникам Наркомату соціального забезпечення УСРР.

17 листопада 1932 р., коли від голоду потерпали не лише селяни, але і мешканці міст, Наркомсоцзабез України, переглянувши списки персональних пенсіонерів, знайшов там «соціально чужого елемента». Ним виявилася 71-річна М.О. Бикова, яку позбавили пенсії в розмірі 35 карбованців. Постанова була лаконічною і бюрократично вивершеною: «За відсутністю даних про виняткові заслуги перед республікою зняти гр. Бикову М.О. з персональної пенсії з 1 грудня 1932 р.»⁵. Це означало втрату соціальних пільг, продовольчих карток, засобів існування. Вона була не єдиною, хто відчув на собі функціональне тавро «колишніх»: чоловік самої І. Арманд, який до революції був власником фірмового торгового дому, працював слюсарем у колгоспі; князь С.М. Голіцин влаштувався топографом і звичайним робітником на будівництві каналу ім. Москви; княгиня А.С. Голіцина, графиня Уварова, дві княжни Оболенські заснували артіль «Расшитая подушка», яку прокуратура «викрила» та ліквідувала, а фундаторів підділа судовому переслідуванню⁶. Соціальне пристосування «колишніх», їхня трудова діяльність і різні форми маскування становості перебували під «пильним оком» не лише політичних органів та цензури, але і запопадливих робкорів, сексотів, які сприяли репресивним структурам «зняти машкару» з так званих «попутників» і «класових ворогів». Одні робили це під тиском ГПУ, інші з ідеологічних переконань, деякі активісти з почуття помсти, що загалом відповідало позиції правлячої більшовицької партії.

Справа М.О. Бикової, яка виявилася не пенсійною, а класово-ідеологічною, залишалася без реагування до весни 1933 р., відтак вона не отримувала пенсії і голодувала. 3 квітня 1933 р. Телеграфне агентство СРСР передало наркомату

Робітничо-селянської інспекції УСРР текст телеграми, підготовленої до друку у пресі, а через два дні її одержав нарком К.В. Сухомлин. У телеграмі зазначалося, що Наркомсоцзабез України позбавив персональної пенсії М.О. Бикову, не дивлячись на те, що вона мала метричні виписки, які засвідчували той «...факт, що вона дійсно є онукою Пушкіна»⁷. Підтверджувалося також її шлюбне «родичання» з нащадками М. Гоголем. 11 квітня 1933 р., спантелечений К.В. Сухомлин, визнавши «дійсно вопиющіє безобразіє», вимагав від Наркомсоцзабезу негайно повернути пенсію та продкартки М.О. Биковій. 14 квітня він звернувся до секретаря Полтавського райпарткому Плачинди зі службовим дорученням: «Прошу звернути увагу відповідної організації на те, щоб її забезпечили необхідними продовольчими картками і надавали можливу допомогу та увагу»⁸. Він вимагав від наркома соціального забезпечення Г.М. Покорного термінового поновлення «персонального пенсіонерства» та повернення коштів за півріччя для М.О. Бикової. У 1934 р. весь склад цього наркомату буде репресований, але не через справу онуки Пушкіна, а з інших політичних міркувань. Упродовж 1933–1934 рр. карально-репресивні органи вишукували в установах «колишніх петлюрівців», «махновців», не гребували і «колишніми» дворянами, навіть уславленими. Сталінська конституція 1936 р. проголошувала рівність усіх соціальних груп радянського суспільства, юридично усунувши термін «колишні» з відповідних актів, але у повсякденній оперативній практиці репресивних органів він залишався. М.О. Бикова померла 9 вересня 1939 р., але з гірким залишком особистої образи.

Отже, інтегрування «колишніх» у політично-ідеологічний соціум радянського суспільства виявилось справою надто драматичною, навіть на прикладі життя онуки Пушкіна у часи голодомору 1932–1933 рр., а багатьом колишнім дворянам, які мали графські титули, доводилося приховувати свою соціальну ідентичність, змінювати місце проживання, працевлаштовуватися простими робітниками на будівництві «промислових велетнів» першої п'ятирічки. Анкетні дані з пунктом про «соціальне походження» стали для них надто болісним бар'єром, інколи небезпечним для особистого життя, своєрідним вироком долі. Колишніми могли стати не лише дворяни, але і політичні опоненти більшовиків, заможні селяни, яких позбавили так званих виборчих прав. Позбавленцями ставали усі ті, хто не відповідав ідеологічним та соціально-класовим канонам більшовизму.

¹ Донька Марія Пушкіна (1832–1919), син Олександр (1833–1914), син Григорій (1835–1905).

² *Русаков В.М.* Рассказы о потомках А.С. Пушкина. — Л.: Лениздат, 1982. — 368 с.

³ Биков Микола Володимирович (1856–1918) — племінник М.В. Гоголя.

⁴ *Смирнова Т.М.* «Бывшие люди» Советской России. Стратегия выживания и пути интеграции. 1917–1936 годы. — М., 2003. — С. 77.

⁵ ЦДАВО України. — Ф. 539. — Оп. 11. — Спр. 1309. — Арк. 49.

⁶ *Смирнова Т.М.* Зазнач. праця. — С. 160; *Єфремов С.И.* Трудовая деятельность бывших дворян в СССР (1920–1930-е гг.) // Вестник Московского государственного областного университета. — 2011. — № 2. — С. 146.

⁷ ЦДАВО України. — Ф. 539. — Оп. 11. — Спр. 1309. — Арк. 49.

⁸ Там само. — Арк. 46.

Анотація

Стаття висвітлює обставини позбавлення персональної пенсії М.В. Бикової — онуки О.С. Пушкіна, а також ставлення радянської влади до «колишніх поміщиків», дворян, офіцерів царської та білої армії.

Ключові слова: поміщики, влада, суспільство, більшовики, соціальне походження, УСРР, «колишні махновці», «колишні петлюрівці».